

УДК 330.15

СУТНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЗНАЧИМІСТЬ ЗЕМЕЛЬНОГО КАПІТАЛУ В АГРАРНІЙ ГАЛУЗІ

С.М. Остапчук

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», Київ, Україна

Остапчук С.М. Сутність та соціально-економічна значимість земельного капіталу в аграрній галузі.

В статті здійснено аналіз процесу еволюції поняття «капітал» в економічній думці та виявлено об'єктивні передумови введення економічної категорії «земельний капітал» в науковий обіг. Обґрунтовано відповідність земель сільськогосподарського призначення характеристикам капіталу та запропоновано визначення економічної категорії «земельний капітал» в сільському господарстві. Розкрито соціально-економічну значимість земельного капіталу в аграрній галузі.

Ключові слова: капітал, суспільні блага, здатність приносити дохід, землі сільськогосподарського призначення, земельний капітал

Остапчук С.Н. Сущность и социально-экономическая значимость земельного капитала в аграрной отрасли.

В статье осуществлен анализ процесса эволюции понятия «капитал» в экономической мысли и выявлены объективные предпосылки введения экономической категории «земельный капитал» в научный оборот. Обоснованно соответствие земель сельскохозяйственного назначения характеристикам капитала и предложено определение экономической категории «земельный капитал». Раскрыто социально-экономическую значимость земельного капитала в аграрной отрасли.

Ключевые слова: капитал, общественные блага, способность приносить доход, земли сельскохозяйственного назначения, земельный капитал

Ostapchuk S.M. Essence of land capital and its social and economic significance in agriculture.

The analysis of evolution of the term "capital" in economic thought was conducted in the article. The objective prerequisites of introduction of economic category "land capital" in the scientific circulation have been revealed. It is proved that the agricultural land which used in the production process, have the characteristics of capital. The definition of economic category "land capital" was proposed. The social and economic significance of land capital in agriculture was discovered.

Keywords: capital, public goods, ability to generate income, agricultural land, land capital

Протягом тисячоліть вчені та практики пересвідчилися, що земля відіграє доленосне значення як для розвитку економіки, так і для добробуту суспільства в цілому. На основі використання земельних ресурсів формуються продовольча, природно-ресурсна, виробнича та інфраструктурна складові соціально-економічного розвитку країни.

Тенденції двох останніх десятиліть засвідчили і те, що в сучасних умовах землі сільськогосподарського призначення стали новим класом активів, обсяги інвестицій в які щорічно лише зростають [1]. Це вказує на відновлення історичної ролі землі в примноженні багатства, нове усвідомлення її економічної природи як особливого виду капіталу – земельного. Як зазначає з цього приводу В.М. Жук, «Очевидно, що розгляд земельної складової в економічному обороті має широкі рамки, проте першочерговим, а відтак і пріоритетним, є її сприйняття як активу та капіталу» [2].

Функціонування земельного капіталу в ринковому середовищі неможливе без його відповідної реєстрації в цифровому вимірі на рахунках бухгалтерського обліку. Однак, як показує практика, сьогодні в бухгалтерському обліку відсутні підходи до повноцінного відображення земельного капіталу. У фінансовій та статистичній звітності підприємств фрагментарно відображені лише окремі об'єкти, що формують земельний капітал. Відтак розкриття економічної сутності земельного капіталу можна розглядати як одну з основних передумов для обґрунтування та вирішення проблеми його облікового відображення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Роль землі в примноженні багатства нації була справедливо оцінена ще у XVIII ст. фізіократами на чолі з Франсуа Кене. Однак протягом тривалого часу внесок фізіократів у формування теорії земельного капіталу не мав подальшого розвитку. В традиційних моделях економічного розвитку, сформованих представниками класичної економічної теорії (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С. Мілль та ін.), земля в основному виконувала функції основного засобу виробництва в сільському господарстві та просторового базису в промисловості. З II пол. XIX ст. ідеї фізіократів набули подальшого розвитку в працях С.А. Подолинського, В.І. Вернадського, а згодом і М.Д. Руденка, В.О. Шевчука. Означенні дослідження сприяли відокремленню

економічної категорії «земельний капітал», введення якої в науковий обіг в Україні відбулось у 90-х роках ХХ ст. Як вважає А.М. Третяк, необхідність вживання категорії «земельний капітал» була викликана потребою розмежування агрегатів, що характеризують запаси і потоки в економіці. Земля як природний капітал, що утворений внаслідок самоорганізуючих процесів у природі, бере не лише участь у здійсненні виробничої функції як традиційний капітал, а й забезпечує функціонування обмінних механізмів у біосфері, тобто виконує екологічну функцію [3].

На відміну від проведеної численними вітчизняними і зарубіжними вченими ідентифікації різних видів капіталу – майнового, інтелектуального, природного, економічна сутність земельного капіталу сьогодні залишається майже не розкритою. Це призводить до недооцінки соціально-економічної значимості земельного капіталу, насамперед, в аграрній галузі, фрагментарного відображення процесів землекористування в бухгалтерському обліку та визначає актуальність нашого дослідження.

Метою статті є розкриття сутності земельного капіталу та обґрунтування його соціально-економічної значимості в аграрній галузі як однієї з передумов для обґрунтування і вирішення проблеми облікового відображення сільськогосподарського землекористування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Тривалий час загальноприйнятим було твердження про те, що термін «капітал» характеризує об'єкт, створений за участю людини, який використовується для отримання доходу. В широкому розумінні «капітал» (від лат. *Capitalis* – головний, домінуючий, основний) – це майно, що здатне приносити дохід [4].

На ранніх етапах суспільного виробництва капітал уособлював майно та нагромаджене багатство. Представники меркантилізму (XV-XVII ст.) ототожнювали капітал із грошима (золото, срібло, скарби). Поява та розвиток меркантилізму обумовлені розпадом феодального устрою, великими географічними відкриттями, розвитком товарно-грошових відносин, зародженням капіталістичного ладу. Світова торгівля сприяла зосередженню багатства як в окремих осіб, так і в окремих держав. Як наслідок, сформований торговельний капітал відіграв велику роль у розвитку капіталістичного виробництва.

У II пол. XVIII ст. французький економіст Франсуа Кене, розробивши «Економічну таблицю», доводить, що постійно відтворюване багатство сільського господарства сприяє розквіту торгівлі, добробуту населення, приводить у рух промисловість і підтримує процвітання нації. Вперше в економічній теорії Ф. Кене досить глибоко обґрунтував положення про капітал. На відміну від меркантилістів, які ототожнювали капітал з грошима, Ф. Кене вважав гроші безплідним багатством, яке саме по собі нічого не виробляє. За-

соби, які використовуються у землеробстві протягом декількох виробничих циклів (сільськогосподарські знаряддя, будівлі, тварини та ін.), вчений ідентифікував як «початкові аванси» (в сучасному розумінні – основний капітал). Витрати, що здійснюються протягом одного виробничого циклу (насіння, оплата праці працівників та ін.), згідно з його трактуванням, є «щорічними авансами» (оборотний капітал). Таким чином, Ф. Кене класифікував капітал на основний та оборотний за виробничою ознакою і зміг переконливо довести, що основний капітал перебуває у русі разом з оборотним [5].

Дослідження взаємозв'язку основного та оборотного капіталу поглибив основоположник класичної економічної теорії А. Сміт. Він розглядав капітал як «частину майна власника, із якої той розраховує отримати дохід» [6]. Згідно вчення А. Сміта, будь-який основний капітал первинно виникає із оборотного капіталу та потребує постійного поповнення із цього ж джерела. «Ніякий основний капітал не може приносити будь-який дохід в інший спосіб, як із допомогою оборотного капіталу. Земля ... потребує для своєї експлуатації як основного, так і оборотного капіталів. І продукт відшкодовує з прибутком не тільки ці капітали, але і всі загалом капітали суспільства» [7].

Ф. Кене та А. Сміт, будучи представниками різних наукових течій економічної думки, переконливо вказали на здатність сільськогосподарських земель приносити дохід не лише фермеру, але нарощувати багатство держави та всього суспільства в цілому. На наш погляд, їх наукові твердження можна розглядати як одну із перших сходин до виокремлення особливого виду капіталу – земельного.

Д. Рікардо охарактеризував категорію «капітал» як «частину багатства країни, котра використовується у виробництві та складається з їжі, одягу, інструментів, сировини, машин й іншого, що необхідне, щоб привести в рух працю» [5]. Зауважимо, що в твердженнях Д. Рікардо та А. Сміта земля відігравала важливу роль як фактор, який визначає доходи.

Британський економіст Дж.С. Мілль розкриває сутність поняття капітал через його функціональне призначення в процесі виробництва. «Функція капіталу у виробництві полягає у тому, що він забезпечує необхідні для виробничої діяльності споруди, охорону, знаряддя і матеріали, а також харчування та інші засоби існування для працівників під час виробничого процесу. Це всі послуги, які поточна праця повинна отримати за рахунок минулої праці і продукту минулої праці. Все, що призначене для даної цілі, для забезпечення продуктивної праці цими різноманітними умовами, – все це і є капітал» [8]. Дж.С. Мілль наголошує, що капітал не може бути ототожнений з грошима, так як вони самі по собі не можуть виконувати будь-яку частину функцій капіталу та

нездатні виявляти яке-небудь сприяння виробництву.

В цей історичний період (XVIII ст.) земельна власність була і ознакою влади. Ось як про це пише Дж.К. Гелбрейт: «...вважалось, що влада по праву належить тим, хто володіє землею. Виняткові привілеї, пов'язані з володінням землею, і стимули до її придбання мали глибокі економічні корені. Власність на землю або контроль над землею забезпечували, таким чином, міцні позиції в ключовій галузі економічної діяльності ... Між тим інші фактори виробництва виконували значно менш важливу роль» [9].

Промислова революція, яка розпочалась в Англії у II пол. XVIII ст. та тривала протягом XIX ст., змінила пріоритетність факторів виробництва, відтак змінилися і погляди вчених на розуміння сутності капіталу.

Французький ліберальний економіст Ф. Бастія стверджував, що капітал, незалежно від його складових, характеризується корисністю і цінністю. Аналізуючи кругообіг капіталу на основі принципу «послуга за послугу», він зазначає, що «завдяки дивовижному механізму обміну всяка послуга являється капіталом або може стати капіталом» [10]. Ф. Бастія писав свої роботи напередодні і безпосередньо під час революцій 1848-1849 рр. В цей же час заявив про себе і Карл Маркс. Однак позиції цих двох економістів були діаметрально протилежні.

Як показують результати дослідження, характерним для класичної політичної економії є ототожнення будь-яких засобів праці з фізичним капіталом. Німецький філософ та економіст К. Маркс вважав такий підхід неточним і характеризував термін «капітал» як «самозростаючу вартість» [11]. К. Маркс не ототожнює капітал з певним видом майна, а підкреслює значення комплексу суспільних відносин, які він розглядав необхідною умовою «самозростання» вартості. На думку К. Маркса, засіб праці може стати капіталом (принесе більше вартості, ніж його власна вартість) лише тоді, коли його власники вступають в економічні відносини з власниками робочої сили.

Сутність капіталу А. Маршалл розкриває наступним чином: «капітал людини визначається ... як та частина його багатства, яку він виділяє на отримання доходу у формі грошей або, ще більш ширше, на придбання шляхом торгово-промислової діяльності». Виходячи з цього визначення, А. Маршалл використовує у своїх працях термін «торгово-промисловий капітал» та визначає його складові як ті зовнішні блага, які людина використовує у своєму підприємстві, або зберігає їх з метою продати за гроші або використовує для виробництва речей, які будуть продані за гроші [6].

А. Маршалл також дає визначення термінів «земля» і «капітал» з суспільної точки зору для дослідження того, як кожен із трьох виробничих факторів виробництва (земля, праця і капітал) сприяє створенню національного доходу і як цей

дохід розподіляється між цими трьома факторами. В його розумінні термін «земля» включає всі дари природи на кшталт родовищ, рибних промислів і т.і., які приносять дохід. Капітал же включає все, що призначено для торгово-промислових цілей, ... які складають власність тих, хто їх використовує. Відтак, підсумовує він, праця, капітал і земля служать джерелами всього того доходу, який враховується при розрахунку «національного доходу» [6].

Представник економічної думки XX ст. Й. Шумпетер розглядає капітал «як важіль, що дозволяє підприємцю отримувати в своє повне розпорядження потрібні йому конкретні блага ...», як засіб, що дає підприємцю можливість використовувати ці блага для досягнення нових цілей, і також орієнтувати виробництво в новому напрямку. Це єдина функція капіталу, і саме нею характеризується його місце в організмі народного господарства» [12]. На думку вченого, щоб зрозуміти суть явища капіталу, потрібно виходити з його функції, а не з термінологічного застосування.

Ідентифікуючи капітал як фонд купівельної сили, Й. Шумпетер визначає його як суму грошей та інших платіжних засобів, яка в будь-який момент часу може бути надана в розпорядження підприємця [12].

Німецький економіст Луйо Brentано одним із перших (I пол. XX ст.) зробив висновок, що земля в сучасних умовах стала капіталом. Ось як пояснює причини такого висновку Й. Шумпетер: «Коли були зняті законодавчі обмеження на перехід земельних ділянок із одних рук в інші і наступило загальне пожвавлення економічної діяльності, то в колах землевласників стало прийнято розглядати земельні ділянки з точки зору їх цінності в грошах, тобто їх купівельної сили» [12]. Саме в тих якостях, які набула земля, Л. Brentано вбачав відмінні властивості капіталу.

Наприкінці 70-х років XX ст. канадськими вченими була розроблена концепція природного капіталу. Згодом, у 1992 році, Х. Делі, Р. Костанца застосували термін «капітал» для ідентифікації сукупності природних ресурсів, використавши у своїх дослідженнях економічну категорію «природний капітал». Якщо в класичній економічній науці земля, будучи природною складовою економіки, вважається одним із факторів виробництва, то прихильники концепції природного капіталу розглядають земельний капітал як складову природного капіталу. Зокрема, Р. Костанца зазначає, що природний капітал – це запас природних екосистем, що породжує потік цінних екосистемних товарів і послуг в майбутньому. Оскільки потік послуг від екосистем вимагає, щоб вони функціонували як цілісні системи, то структура і різноманітність системи є важливими компонентами природного капіталу [13]. Серед таких компонентів чи не найбільш цінними є землі сільськогосподарського призначення.

Як вважають П. Екінс та ін., термін «природний капітал» також відображає обмежуючу роль природних ресурсів та екосистем в соціально-економічному розвитку народів і націй [14]. В цьому аспекті особливо виразно постає питання соціально-економічної значимості землі. Ще в XIX ст., по завершенню наполеонівських війн, Д. Рікардо і Т. Мальтус звернули увагу на обмеженість земельних ресурсів як на вирішальний фактор розвитку суспільства. Як вважав Д. Рікардо, по мірі виснаження земля вимагатиме все більш високої плати за свою роботу [9], тобто в умовах постійного росту населення планети фактор обмеженості земельних та інших природних ресурсів спричинятиме збільшенню їх вартості та величини витрат, пов'язаних з їх використанням, а також посиленню їх соціально-економічної значимості у суспільному розвитку. На наш погляд, поява концепції природного, а згодом і земельного капіталу в науковій площині вказує на усвідомлення науковою спільнотою обґрунтованості та важливості вищенаведених положень.

Дж. Аронсон, С. Мінтон, Дж. Блігнаут наводять наступне визначення природного капіталу. Природний капітал – це економічна метафора, що характеризує запас функціонуючих екосистем, включаючи біорізноманіття, які забезпечують потік товарів і послуг, необхідних для забезпечення економіки і добробуту людей [14]. На основі аналізу даного визначення можна констатувати, що саме продуктивні землі є головним компонентом функціонуючих екосистем, а відтак і найбільш вагомою складовою природного капіталу.

На нашу думку, визначення сукупності природних ресурсів та екосистем як одного з видів капіталу – природного, обумовлене їх здатністю породжувати потік товарів і послуг, необхідних для забезпечення добробуту людей, а відтак, виходячи з їх вичерпності та обмеженості, і визначати межі соціально-економічного розвитку народів і націй.

Доцільність виокремлення земельних ресурсів в окремий вид капіталу – земельний капітал, що одночасно є і складовою природного капіталу, можна аргументувати наступним. По-перше, земля як фактор виробництва є не лише об'єктом екологічних відносин, але й економічних, пов'язаних з виробництвом додаткового продукту та отриманням доходу. По-друге, земля виконує значно більше функцій в різних сферах господарського життя, ніж інші природні ресурси. І по-третє, використання землі має платний характер, що впливає на формування фінансових результатів господарської діяльності. Крім цього, можливість зміни якісного стану земельних ділянок під впливом виробничої діяльності суб'єктів господарювання певною мірою дозволяє говорити про причетність людської праці до формування земельного капіталу. Наприклад, капітальні поліпшення призводять до зміни родючості сільсько-господарських земель, яку з огляду на це можна

розглядати як сформовану за участю людської праці.

Отже, виникнення економічної категорії «земельний капітал» є логічним продовженням еволюції уявлень наукової спільноти про сутність капіталу.

Серед вітчизняних вчених сутність земельного капіталу в сучасних умовах робить спробу розкрити у своїй монографії А.М. Третяк. Приймаючи за основу уявлення, що поняття «капітал» «містить у собі «блага» (ресурси, товари), що безпосередньо не задовольняють потреби людини, а слугують для створення нових благ, які задовольняють ці потреби» [3], вчений ідентифікує земельний капітал як земельні блага. «Земельний капітал – це сукупність благ (земельних), якими розпоряджається людина на відповідних правах (або які вона може використовувати) і які являють собою синтез природної енергії в різних формах та людських здібностей (праця, інтелект людини), а також земельні поліпшення та інше предметне багатство (дорожня інженерна, меліоративна інфраструктура і т.п.), що нерозривно пов'язане із землекористуванням чи ділянкою землі та радше створене людиною у вигляді матеріальних і нематеріальних засобів, ресурсів, інформації» [3].

Складовими земельного капіталу, як вважає А.М. Третяк, є: 1) природний капітал (земельні, інші природні ресурси та природна енергія); 2) інтелектуальний капітал (планування використання і охорони земель та інших природних ресурсів, землеустрій, землевпорядкування, земельний кадастр та ін.); 3) майновий капітал (шляхова, інженерна та меліоративна інфраструктура землекористування).

На наш погляд, таке трактування земельного капіталу вимагає додаткового роз'яснення та обґрунтування.

По-перше, не зовсім обґрунтованим є вживання терміну «капітал» по відношенню до виокремлення складових земельного капіталу, що може привести до плутанини в ієрархії різних видів капіталу. Зокрема, заходи та процедури, включені до другого компоненту, самі по собі не можуть бути розглянуті як капітал в класичному розумінні, адже вони лише формують «інформаційну рамку» процесу використання земельних ресурсів та не приносять доходу. Їх можна розглядати як фактор, що сприяє трансформації земельних ресурсів в земельний капітал, збільшенню дохідності їх використання.

По-друге, майновий капітал охоплює не лише компоненти, напряму пов'язані із земельними ділянками, але все майно підприємства. Тому в даному випадку включені до третьої складової об'єкти радше характеризують частину земельного капіталу, сформовану за участю людської праці. Логічно, що окремі із цих об'єктів, які можуть бути відділені від земельної ділянки, є також компонентами майнового капіталу.

Попри це, при дослідженні сутності земельного капіталу варто врахувати й інші характеристики

капіталу, запропоновані визначними вченими XVIII-XX ст., позиції яких розглянуті нами вище (табл. 1).

Відмітимо, що землі сільськогосподарського призначення відповідають основним характеристикам капіталу саме тоді, коли вони є об'єктом виробничого процесу. Зокрема, земельна ділянка, яка не використовується у власному виробництві або не передана у користування іншому суб'єкту господарювання, не приносить дохід своєму влас-

нику. Це твердження справедливе і по відношенню до землекористувачів. Так, надана підприємству на правах користування земельна ділянка приносить дохід, якщо вона буде залучена у процес виробництва суспільних благ. Збільшення її ринкової вартості слід оцінювати не як отримання доходу власником, а швидше як ріст її цінності в умовах обмеженості земельних ресурсів та загострення продовольчої проблеми у світі.

Таблиця 1. Відповідність земель сільськогосподарського призначення характеристикам капіталу

№	Вчений	Характеристика капіталу	Відповідність земель с/г призначення даним характеристикам
1	Ф. Кене, А. Сміт А. Маршалл, К. Маркс	Здатність капіталу приносити дохід власнику	Притаманність цієї характеристики землям сільськогосподарського призначення в достатній мірі обґрунтована в працях Ф. Кене, А. Сміта, частково в дослідженнях А. Маршалла. Даний висновок підтверджують і останні рядки IV тому «Капіталу» К. Маркса: «Основною абсолютної додаткової вартості ... є природна родючість землі, природи, тоді як відносна додаткова вартість базується на розвитку суспільних продуктивних сил» [15].
2	Д. Рікардо	Капітал являється частиною багатства країни	Відповідно до статті 14 Конституції України основним національним багатством є земля.
3	Д. Рікардо	Використання у виробництві для приведення в рух праці	Сільськогосподарські землі є головним засобом виробництва в сільському господарстві. Сьогодні в галузі сільського господарства, мисливства, лісового господарства зайнято понад 18 % працездатного населення, а щорічні посівні площі основних сільськогосподарських культур становлять понад 25 тис. га.
4	Дж. С. Мілль	Функціональне призначення у процесі виробництва	В аграрній галузі земля виконує не лише функцію засобу виробництва та предмета праці, але і просторового базису для розміщення виробничої інфраструктури.
5	Ф. Бастіа	Корисність і цінність капіталу	Як зазначає професор Г.Г. Кірейцев, земля є продуктом природи, а не результатом діяльності людини, вона як основний засіб виробництва має свою цінність (а не вартість) і може відобразитися на рахунках бухгалтерського обліку [16]. Отже, земельна ділянка може бути оцінена в грошовому вимірі для здійснення її обміну (продажу).

Відмітимо, що землі сільськогосподарського призначення відповідають основним характеристикам капіталу саме тоді, коли вони є об'єктом виробничого процесу. Зокрема, земельна ділянка, яка не використовується у власному виробництві або не передана у користування іншому суб'єкту господарювання, не приносить дохід своєму власнику. Це твердження справедливе і по відношенню до землекористувачів. Так, надана підприємству на правах користування земельна ділянка приносить дохід, якщо вона буде залучена у процес виробництва суспільних благ. Збільшення її ринкової вартості слід оцінювати не як отримання доходу власником, а швидше як ріст її цінності в умовах обмеженості земельних ресурсів та загострення продовольчої проблеми у світі.

Формування земельного, як і інших видів капіталу, теж відбувається за участю людини. Для об-

ґрунтування цього положення правомірно використати твердження К. Маркса, що засіб праці стає капіталом (принесе більше вартості, ніж його власна вартість) лише коли його власник вступить в економічні відносини з власниками робочої сили. Зокрема, на наш погляд, земельна ділянка в її первинному природному стані для залучення у виробництво потребує відповідної підготовки (вирубка чагарників, очищення від каміння, поверхнева підготовка ґрунту та ін.), тобто затрат людської праці. З іншого боку необхідною умовою надання її у власність є здійснення землевпорядкувальних робіт. Ці аспекти визначають умови, за яких земельна ділянка трансформується в земельний капітал (рис. 1).

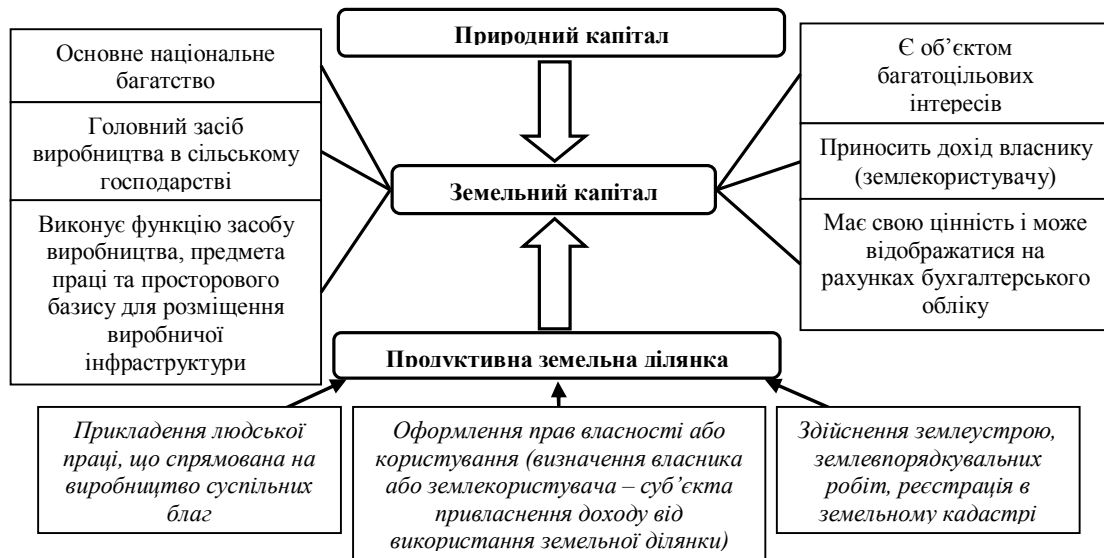

Рис. 1. Економічна сутність земельного капіталу

На основі вищесказаного пропонуємо власне визначення земельного капіталу. Земельний капітал – складова природного капіталу, надані у власність або користування фізичній чи юридичній особі земельні ресурси, наділені природною енергією, щодо яких здійснені землевпорядкувальні та інші види підготовчих робіт та які будуть використані у виробничому процесі. Використання земельного капіталу з метою отримання

доходу передбачає прикладення людської праці, ціллю якої є виробництво суспільних благ.

Соціально-економічна значимість земельного капіталу в аграрній галузі обумовлена функціями землі у цій сфері, положенням у площині загальних багатотільових інтересів, а також рольовим навантаженням, яке несе земля та її специфічними економічними характеристиками (рис. 2).

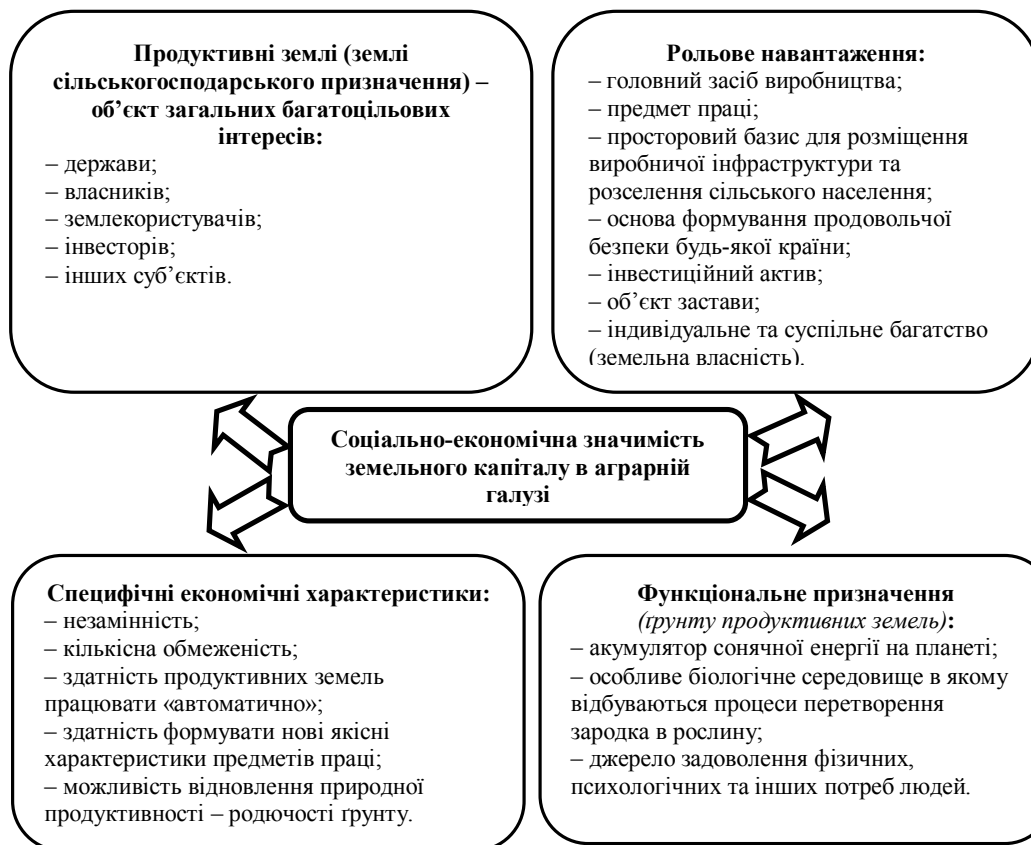

Рис. 2. Соціально-економічна значимість земельного капіталу в аграрній галузі

1) Продуктивні землі (землі сільськогосподарського призначення) як універсальний фактор суспільного життєзабезпечення є об'єктом загальних багатоцільових інтересів держави, власників, землекористувачів, інвесторів, інших суб'єктів та соціальних груп. Всі ці інтереси виникають з приводу розподілу прав володіння, користування і розпорядження земельними ділянками. А.М. Третяк, беручи за основу визначення землі як природного тіла і як товару, який включений в систему товарно-грошових відносин, виділяє дві групи суспільних земельних економічних інтересів [3]:

- інтереси з приводу ефективного освоєння природних властивостей земельного ресурсу (техніко-технологічні інтереси);
- інтереси з приводу товарно-грошових параметрів земельної власності (соціально-економічні інтереси).

Перша група інтересів спрямована на продуктивне освоєння та ефективне використання земельних ресурсів, їх охорону та відтворення і збереження їх природної родючості. Відтак важливими критеріями використання землі є визначення видів і категорій земель, їх цільового призначення, рівня інтенсивності експлуатації й антропогенного впливу. На практиці реалізацію цієї групи інтересів забезпечує земельне законодавство, зокрема Земельним кодексом України визначено склад та цільове призначення земель, засади їх раціонального використання й збереження.

Соціально-економічні інтереси обумовлені тим, що земля в економічному аспекті є об'єктом права власності та інших прав, які впливають з нього. Інтереси окремих власників землі спрямовані на збереження за кожним з них прав володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, незалежно від того, наскільки продуктивно вони використовують землю і якою мірою її експлуатація відповідає критеріям ефективності. Стосовно земельного капіталу їх ціль – це його перетворення з однієї вартості в іншу [3]. Зазначимо, що націленість землекористувачів на максимізацію доходів від використання землі часто призводить до її природного виснаження. Звідси виникають протиріччя між інтересами окремих власників, користувачів та соціальних груп, які, виливаючись в радикальні форми суспільного протистояння, можуть приводити до перерозподілу прав власності і користування землею.

На нашу думку, техніко-технологічні інтереси тісно пов'язані з функціональним призначенням земельних ділянок, а соціально-економічні інтереси – з сукупністю ролей, які може виконувати земля в сфері сільськогосподарського виробництва.

2) Різноманітність ролей, які може виконувати земельний капітал, характеризує його рольове навантаження. Земля є невід'ємною умовою розвитку для всіх, навіть і неземлеробських, галузей народного господарства, але її роль різна залежно від характеру суспільного виробництва [17]. Головний операційний базис, одночасно засіб та предмет праці, надійний інструмент генерування

доходу, основа формування продовольчої безпеки, ефективний об'єкт інвестування та застави, – і це ще не повний перелік ролей земельного капіталу в сільському господарстві.

Пріоритетність тієї чи іншої ролі земельного капіталу змінюється в залежності від умов соціокультурного та економічного розвитку суспільства. До середини XIX ст. «все, що давала власність на землю – відповідну ступінь багатства, повагу, воєнний статут і право своєвільно розпоряджатися життям звичайного люду, – все це забезпечувало їх володарю керівну роль в суспільстві і владу в державі. Виключні привілеї, пов'язані з володінням землею, і стимули до її придбання мали глибоке економічне коріння. Ще до порівняно недавнього часу сільськогосподарське виробництво ... складало значну частку всього виробництва» [9]. Будучи головним засобом сільськогосподарського виробництва, земля виконувала роль джерела примноження багатства та створення додаткового продукту.

В ринковій економіці земля приносить стійкий дохід не лише як чинник виробництва, як натурально-речова форма капіталу, що функціонує у виробництві та інших видах підприємницької діяльності, але й передусім як об'єкт власності.

Сьогодні, в умовах розвитку постіндустріальної економіки, загострення екологічної та продовольчої проблем, актуалізується роль землі як незамінного природного ресурсу, інвестиційного активу, а для аграрних підприємств в умовах фінансової нестабільності – об'єкта застави. «Мотиви інвесторів, що вкладають в землі сільськогосподарського призначення, відрізняються: фінансові інвестори шукають можливості для довгострокових вкладень з фіксованим рівнем ризику і диверсифікації своїх портфелів, а державні і суверенні фонди – гарантію, що в довгостроковій перспективі запасів їжі буде достатньо. Всі усвідомили, що в довгостроковій перспективі земля буде тільки дорожчати, тому не дивно, що такими вкладеннями зацікавились навіть найконсервативніші інвестори [1]. На наш погляд, такі процеси вказують на нове усвідомлення економічної природи землі як особливого виду капіталу – земельного. Як вважає В.М. Жук, залучений в економічний оборот земельний капітал може сформувати ресурсну базу для залучення кредитів та інвестицій в аграрну галузь [2].

Поза сумнівом, базовою залишається соціальна роль земельного капіталу – його здатність задовольняти фізичні, психологічні та інші потреби людей. Адже, врешті-решт, все, що необхідно людині для життя, вона отримує від землі.

3) Функціональне призначення земельного капіталу. У сільському господарстві для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, в тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, використовуються землі сільськогосподарського призначення. Даній категорії земель притаманна

специфічна біологічна властивість – родючість ґрунту. В сільському та лісовому господарствах ґрунт виконує такі основні функції [3]:

- сприймає сонячну енергію, перетворюючи її в теплову енергію, яка впливає на створення ґрунтової родючості, тобто являє собою приймач енергії;
- утворює «робочий стіл», на якому відбуваються процеси перетворення зародка в рослину (щось подібне до фундаменту для знарядь і засобів виробництва, функції яких виконують самі рослини й тварини);
- утворює середовище, у якому органічна матерія розкладається на елементи, необхідні для живлення рослин (своєрідна «фабрика» з виробництва добрив);
- утворює систему «трубопроводів», по яких волога та поживні речовини подаються до кореневої системи рослин.

Як писав М. Руденко, «... родючий шар планети – це також жива речовина або принаймні суміш органічного та неорганічного», і саме завдяки своїм біологічним властивостям «земля здатна виробляти більше, ніж у неї вкладено праці» [18]. Таке твердження розкриває одразу два аспекти ідентифікації землі як біологічного активу та особливого виду капіталу, здатного давати приріст в процесі використання.

Наведені функції верхнього родючого шару земель сільськогосподарського призначення не можуть бути реалізовані стосовно інших категорій земель (землі під забудовою, транспортними шляхами і т.п.), що, по відношенню до процесу виробництва додаткового продукту, вказує на їх непродуктивний, а радше обслуговуючий характер.

Таким чином, лише в сільському господарстві забезпечується виконання землею усіх функцій, що характеризують її продуктивний характер, а також найбільш виразно розкривається її функціональна відмінність від майнового капіталу. «На відміну від майнового капіталу, земля являє собою активну складову продуктивних сил, яка завдяки сонячній та геотермальній енергії здатна продукувати за участю людини життєві та трудові блага для неї» [3]. В інших галузях, зокрема в промисловості, земля функціонує лише як просторова база для розміщення підприємства, а її природні продуктивні якості до уваги не беруться.

4) Земельний капітал володіє специфічними економічними характеристиками. Земля включена в економічний оборот як ресурс, який не має альтернатив щодо його заміни чи компенсації, його кількість визначена природою.

Незамінність є ключовою відмінною рисою земельного капіталу від інших видів капіталу. З позиції неокласичної моделі природний і створений людиною капітал є взаємозамінними, відтак заміщення першого, за умови створення еквівалентної вартості другого, вважається допустимим. Однак з позицій теорії сталого розвитку земельний капітал і капітал, створений людиною, є лише частково взаємозамінними і доповнюють один одного в економічному кругообігу капіталу.

Для забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку економіки кожна із складових капіталу повинна залишатись незмінною – окремо чи разом у певному співвідношенні.

Існує вагома відмінність виконання функцій земельним та майновим капіталом у сільському господарстві, яка розкриває ще одну специфічну особливість землі як об'єкта економічних відносин. Майно, створене людиною, приводить у рух людська праця. Земля ж, будучи особливим біологічним середовищем, може працювати «автоматично», без участі людини. Виконання ґрунтом своїх функцій залежить лише від зміни пір року, що вказує на взаємозв'язок біологічних процесів в біосфері.

У сфері матеріального виробництва природна енергія землі виступає насамперед як технологічний фактор, що формує нові якісні характеристики предметів праці, а відповідно – і нову їх вартість [3]. Як вважали фізіократи, на відміну від сільського господарства, в інших галузях виробництва відбувається лише зміна форми речовини, сирого матеріалу, який створений в землеробстві за участю природної енергії землі. Сьогодні відомо, що додаткова жива енергія створюється за законами фотосинтезу. Тому зрозуміло, що промисловість не може приймати нову (додаткову) енергію Сонця, яку приймають лише рослини, що є основою накопичення живої речовини. Усі виробни, які необхідні людині, виробляються із земної речовини, тобто з мінералів. «Отже, – підсумовує М. Руденко, – промисловість є виробником форми, але не матерії» [18].

Ще одна особливість земельного капіталу – це необхідність підтримання його біоенергетичного потенціалу. Так, природні ресурси поділяються на невідновлювані та відновлювані. Відновлювані природні ресурси володіють здатністю до самовідтворення під впливом енергії сонця. До останніх належать і землі сільськогосподарського призначення. Накопичена в ґрунті природна енергія використовується в процесі виробництва сільськогосподарської продукції, а тому земля як біологічний актив може виснажуватися і вимагає безперервного відновлення її родючості для подальшої експлуатації. Проте за умов раціонального землекористування вона протягом тривалого часу не втрачає, а зберігає і навіть збільшує свій продуктивний потенціал.

Слід відмітити, що соціально-економічну значимість земельного капіталу підтверджують і тенденції в сфері інвестування та формування гарантій продовольчої безпеки. Так, за останні два десятиліття землі сільськогосподарського призначення стали одним із основних плацдармів для інвестицій. За даними Всесвітнього банку, тільки в 2009 році в світі було об'явлено про угоди щодо придбання 45 млн. га сільськогосподарських земель – це приблизно дорівнює площі всієї Швеції і вдвіть більше, ніж зафіксував Всесвітній банк в середньому за рік протягом попереднього десятиріччя. Керівники 54 інвестиційних фондів, опитані американською консалтинговою компанією

High Quest, оцінили загальну суму інвестицій з боку приватного фінансового сектора в землі сільськогосподарського призначення та об'єкти аграрної інфраструктури в 10-25 млрд. дол. На їх думку, ця цифра подвоїться або потроїться в середньо- і довгостроковій перспективі [1].

Висновки

Введення в науковий обіг категорії «земельний капітал» є логічним продовженням еволюції уявлень вчених про сутність капіталу та реакцією наукової думки на вимоги сьогодення. Адже в сучасних умовах землі сільськогосподарського призначення стали новим класом активів, що виступають не лише базисом формування продовольчої безпеки будь-якої країни, але є об'єктом для довгострокових фінансових вкладень та джерелом примноження багатства.

Як свідчать результати нашого дослідження, земельний капітал, який функціонує переважно в аграрній галузі, відповідає усім характеристикам капіталу, які обґрунтували у своїх працях відомі вчені-економісти Ф. Кене, А. Сміт, А. Маршалл, К. Маркс, Д. Рікардо, Дж.С. Мілль, Ф. Бастіа. Розвиток економічної думки підтвердив також і справедливості поглядів німецького економіста Луйо Брентано, який ще в I пол. XX ст. дійшов висновку, що земля в сучасних умовах стала капіталом.

Земельний капітал виступає визначальним виробничим фактором розвитку сільського господарства. Його соціально-економічна значимість в цій галузі розкривається через функціональне призначення, сукупність ролей, які виконує земля завдяки її специфічним економічним характеристикам, а також через позиціонування земельного капіталу в площині загальних багаточільових інтересів.

Різновекторність інтересів землевласників, землекористувачів, окремих соціальних груп, держави стосовно використання земельного капіталу приводить до неминучого протиріччя між ними, а відтак і до необхідності їх згладжування. Відтак земельний капітал, як обґрунтований з позиції економічної теорії об'єкт соціально-економічних відносин та багаточільових інтересів, повинен знайти адекватне відображення в бухгалтерському обліку, який в сучасних умовах виступає інститутом, що забезпечує порозуміння та керованість у соціально-економічному середовищі. Завдяки такому обліку його індикатори стануть дзеркалом ефективності або неефективності господарських операцій із земельним капіталом та слугуватимуть підставою для прийняття управлінських рішень – відповідної реакції на факти та явища, інтерпретовані на мову цифр.

Список літератури:

1. Международные инвесторы скупают сельхозугодия // Экономика сельского хозяйства России. – 2011. – № 5. – С. 77-84.
2. Жук В.М. Пріоритетність обліково-фінансової складової у залученні земель сільськогосподарського призначення до економічного обороту / В.М. Жук // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки / Редколегія : Калетнік Г.М. (головний редактор) та інші. – Вінниця : ВНАУ, 2012. – Випуск 1(56). – С.37-47.
3. Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: [монографія] / А.М. Третяк. – Львів: СПОЛЮМ, 2011. – 520 с.
4. Бернар И. Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: В 2-х тт. – Т. I : Пер. с фр. / Бернар И., Колли Ж.-К. – М.: Междунар. отношения, 1994. – 787 с.
5. Юхименко П.І. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 3-тє вид., випр. / П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2002. – 514 с. – (Вища освіта XXI століття).
6. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл; [предисл. Дж. М. Кейнс; пер. с англ. В.И. Бомкина, В.Т. Рысина, Р.И. Столпера]. – М. : Эксмо, 2007. – 832 с. – (Антология экономической мысли).
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; [пер. с англ.; предисл. В.С. Афанасьева. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с. – (Антология экономической мысли).
8. Милль Дж.С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж.С. Милль; [пер. с англ.; биограф. Очерк М.И. Туган-Барановского]. – М. : Эксмо, 2007. – 1040 с. – (Антология экономической мысли).
9. Гэлбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество. Избранное / Дж.К. Гэлбрейт. – М. : Эксмо, 2008. – 1200 с. – (Антология экономической мысли).
10. Бастиа Ф. Экономические гармонии. Избранное / Фредерик Бастиа; [предисл. Гр.Г. Сапова; пер. с франц. Ю.А. Школенко. – М. : Эксмо, 2007. – 1200 с. – (Антология экономической мысли).

11. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. (Пер. И.И. Скворцова-Степанова). Т.1. Кн. I. Процесс производства капитала / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1978. – 907 с.
12. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер; [предисл. В.С. Автономова; пер. с нем. В.С. Автономова, М.С. Любского, А.Ю. Чепуренко; пер. с англ. В.С. Автономова, Ю.В. Автономова, Л.А. Громовой, К.Б. Козловой, Е.И. Николаенко, И.М. Осадчей, И.С. Семененко, Э.Г. Соловьева]. – М. : Эксмо, 2008. – 864 с. – (Антология экономической мысли).
13. Costanza R. (2008). Natural capital // *[Электронный ресурс]*. – Режим доступа: <http://www.eoearth.org/view/article/154791>.
14. Lacombe M., Aronson J., 2009. Restoring Natural Capital in Arid and Semiarid Regions. Combining ecosystem health with human wellbeing. Les dossiers thématiques du CSFD. N°7. June 2009. CSFD/Agropolis International, Montpellier, France. 36 pp.
15. Маркс К. Теории прибавочной стоимости. (4-й том «Капитала»). Ч. 3. / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1978. – 674 с.
16. Кірейцев Г.Г. Розвиток бухгалтерського обліку: теорія професія, міжпредметні зв'язки: [монографія] / Г.Г. Кірейцев. – Житомир : ЖДТУ, 2007. – 236 с.
17. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологічнобезпечного використання. – 2-ге вид., допов. / Д.С. Добряк, О.П. Канаш, Д.І. Бабміндра, І.А. Розумний. – К. : Урожай, 2009. – 464 с. – Бібліогр.: с. 456-460.
18. Руденко М.Д. Енергія прогресу. Гносис і сучасність Метафізична поема. Публіцистика. Поема / М.Д. Руденко. – К. : Журналіст України, 2008. – 716 с.

Надано до редакції 15.12.2013

Остапчук Сергій Миколайович / Serhiy M. Ostapchuk
ostapchuk@faaf.org.ua

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Сутність та соціально-економічна значимість земельного капіталу в аграрній галузі [Електронний ресурс] / С.М. Остапчук // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2014. – № 2 (12). – С. 165-174. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n2.html>